

РЕЦЕНЗІЇ

Александрова Галина,

доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ХУДОЖНІЙ ДОСВІД ХХ СТОЛІТТЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОФІЛЬ Рецензія на видання Саєнко Валентини “Українська література ХХ ст.: діапазон творчих голосів і мистецьких відкриттів. Вибрані літературознавчі праці” (Львів : ЛА “Піраміда”, 2016. – 868 с.)

Поширеною практикою останнім часом стало упорядкування викладачами раніше надрукованих статей у наукових збірниках в одній книжці. Це зручно насамперед для студентів, яким не доводиться шукати рекомендовану працю в періодиці. У масштабній книжці “Українська література ХХ ст.: діапазон творчих голосів і мистецьких відкриттів” доцент Одеського національного університету відомий дослідник, авторка близько 500 публікацій (з них 5 монографій і наукових посібників) Валентина Саєнко акумулювала свій досвід літературознавця і педагога, прагнула розглянути злети і втрати віку минулого, відновити і популяризувати пам'ять про культ творчості, який, на її переконання, панував у знакових творах найкращих репрезентантів рідного письменства. Відкривається книжка вступом, у якому авторка мотивує ідею книжки як однієї з форм систематизації й активізації написаного за кілька років, що сукупно є суб'єктивним оглядом найвищих досягнень минулого століття. Це не просто збірник публікацій, напрацьованих упродовж читання авторського вишівського курсу, а цілісний погляд, пронизаний ідеєю руху української культури від раннього модернізму до постмодернізму. Зокрема, В. Саєнко відмовляється від визнання 1917 року “рубіжним”, таким, що порушив принцип спадковості й традиції, а вважає, що мистецька дійсність, за Б.-І. Антоничем, “є суцільна, в собі замкнена, окрема із своєрідними законами”, а тому естетичний поступ варто оцінювати виважено, у всіх його діалектичних зіткненнях і особливостях. Щоправда, природний рух зламали процеси політизації і примітивізації мистецтва, але цьому протистояли творці, що йшли європейським шляхом у літературі.

Цікавою є структурна палітра книжки. Під одним “дахом” об'єднано розвідки, присвячені письменникам ранньомодерної доби, представникам періоду Розстріляного Відродження, шістдесятникам, постшістдесятникам і літераторам ближчого до нас часу. За “жанровим ансамблем” (Ю. Тинянов) на високому фаховому рівні в ній досліджується проза, драматургія і літературно-критична діяльність окремих авторів. За всім цим розмаїттям явищ, фактів і поглядів на них В. Саєнко простежує єдність різноманітності, виокремлює найважливіші

наукові вузли, дає поштовх до полеміки про те, що ж із літературної продукції залишиться у фонді національної культури.

Значний інтерес для дослідниці становлять взаємини української літератури з іншими культурами світу у всі періоди її розвитку. У розділі “Компаративістика: з українсько-скандинавських літературних взаємин” авторці вдалося показати масштабність зв'язків цих, здавалось би, абсолютно різних письменств, віддалених географічно, територіально й етнічно, на різних рівнях: контактному і типологічному. У центрі її уваги – історія рецепції й інтерпретації долі та творчості Шевченка в Скандинавії (Г. Брандес,) переклади його поезій (Т. Н. Ланґе, А. Єнсен). Особливу увагу В. Саєнко звертає на роль Георга Брандеса, який прагнув осмислити художній феномен Тараса Шевченка, побачив його світову велич і особливу роль у піднесенні національної культури. Розглядаючи характер і форми культурного діалогу між українськими і скандинавськими митцями, авторка доводить, що вони найповніше виявилися у творчому доробку І. Франка і Лесі Українки (і теоретична, і творча діяльність), на рівні типологічних схожостей – у М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаніка, П. Грабовського. Згадки у франкознавчій літературі (І. Денисюк, Я. Остаф) про необхідність пошуку паралелей між творами І. Франка і К. Гамсуна дослідниця розгортає у порівняльну студію, де розглядає “Сойчине крило” та повість “Пан”, що приводить її до думки про певну спільність пошуків європейських літератур у царині психологізму. Зіставляючи окремі сцени “Цвіту яблуні” М. Коцюбинського і роману Є.-П. Якобсена “Нільс Люне”, помічає аналогії, близькість багатьох відтінків художньої організації тексту. Різні грані спільності художніх уподобань цього данського письменника і О. Кобилянської, форми їхнього духовного спілкування дають змогу показати не лише інтертекстуальні горизонти творчості української письменниці, а й її внесок у розвиток європеїзму в українській літературі. За допомогою компаративного підходу авторка демонструє входження української літератури до світового контексту, відкривання нею нових горизонтів і водночас – тяглість і неперервність власних традицій.

У розділі “Динаміка розвитку української прози ХХ століття” об'єднані студії про майстерність романістів і новелістів, порушено питання про рівень репрезентативності української прози 1920-х років у багатьох аспектах, зокрема з погляду її розвиненості та вияву в ній особистісного начала, простежено її естетичні прикмети у сфері родо-видової специфіки. Ця авангардна проза письменників-європеїстів, на думку дослідниці, стала ядром, з якого проросла сучасна література, зокрема постмодерна. З погляду жанрових трансформацій аналізуються кінематографічні підходи і словесно-сміхова форма пародії в романі М. Йогансена, експериментаторство, містифікації та синестезія В. Домонтовича, особливості хронотопу в палімпсестсній прозі

У. Самчука, діалогічність і автотематизм у малій прозі М. Хвильового, закони новелістичного жанру (зокрема, принципи “черепахи” і “сокола”, або “куріпки”) в Юрія Липи, художня проекція біблійних істин у романах “Сад Гетсиманський” І. Багряного та “Факультет непотрібних речей” Ю. Домбровського, композиційні пошуки та образна система повісті “Україна в огні” О. Довженка, протиставляється тектоніка та архітектоніка у “Повісті без назви” В. Підмогильного, простежуються необарокові тенденції у творчості Олеса Гончара, топос Одеси – “Голлівуду на березі Чорного моря” в інтерпретації українських прозаїків, що переконливо демонструють: разом зі стійким історичним смислом кожен твір несе в собі рухомі, трансісторичні смисли.

Третій розділ присвячений особливостям тематології і поетики найрепрезентативніших, як доводить В. Саєнко, драматургів ХХ століття: Лесі Українки, В. Винниченка та М. Куліша. Цікавою є спроба дослідити різні рівні поетики “Кассандри”: синестезії, колористики, жанрової моделі твору, поліфонії творчого методу – привабливим для аналізу для літературознавця мають прояви мистецького синкретизму, так би мовити, в усій споруді цієї драматичної поеми. Як доводить аналіз, в основі будови “Кассандри” лежить агоністична концепція, тому твір можна поділити на кілька перипетійних кіл, кожне з яких розкриває нову грань характеру головної героїні. Міркування і спостереження дослідниці доводять нібито й не нову, але належно не акцентовану іншими літературознавцями думку про новаторський характер праці Лесі Українки, творчість якої зрушила хід вітчизняної культури. Русло для справді високої національної культури проклала і творчість В. Винниченка та М. Куліша, наголошує авторка науковець. Зокрема, незбагнений світ Винниченкової драми для неї є своєрідним кросвордом, а вся його творчість – інтертекстуальна за своєю природою, а тому “актуальна своїм способом рециклізації, себто введенням у модерну культуру початку ХХ століття уламків старої, які не можуть раптово зникнути зі сцени” (с. 367). До особливого загадкових творів належить і драма “Брехня”, де автор, як стверджує дослідниця, скористався принципом палімпсесту в конструюванні конфліктів, сюжетних ліній та композиції. До речі, цю драму В. Саєнко вважає філологічною, тому “Мина Мазайло” не виняток у нашій літературі. Серед п’єс М. Куліша вибрано для аналізу “Народного Малахія”, який є предметом багатьох дискусій, а для дослідниці – твором, де зашифровано не тільки художній код, а й діалог з читачем щодо непростих футурологічних проблем. Одніє з передумов аналізу п’єси є розгляд її символіки на рівні кольору й імені, які В. Саєнко глибоко прочитує і пояснює, вдаючись до алюзій з Євангелія і “Дон Кіхота”, знаходячи в ній міфологічне і притчове начало. Дослідниця пропонує проаналізувати цей твір за допомогою коментаря, у якому варто було б

пояснити його конкретно-історичні реалії, звернутися до національного і загальнолюдського контексту. Аналіз образної системи п'єси "Зона", яка, як доводить В. Саєнко, за динамікою жанрового сприйняття рухається від психологічної мелодрами до трагедійного фарсу, приводить до узагальнень, що торкаються семантичних трансформацій ідеї дзеркальності. Але найдокладніше аналізуються зовнішні і внутрішні пласти "Мини Мазайла": проблематики й трактування національних мотивів, імена героїв, інтертекстуальність твору, поетика жанру, символ дзеркала, ремарки, мова, композиція – точки, на які літературознавці звертали увагу, але В. Саєнко робить це не просто на високому фаховому рівні, а й часто акцентує на речах, які варто побачити під іншим кутом зору, адже аналізуючи глибини тексту-підтексту-надтексту, застосовує різні літературознавчі моделі.

Досить помітне місце у книжці віділено і сучасній українській літературі: творчості Анатолія Дімарова, Ірини Жиленко, Миколи Вінграновського, Анатолія Глушача, Валерія Шевчука, Бориса Нечерди, Валентина Тарнавського, Олександра Жовни, Євгенії Кононенко і Василя Шкляра (четвертий розділ). У полемічному плані розглядаються різножанрові твори представників різних літературних генерацій, що дає підстави для узагальнень про нові віяння, тенденції в майстрів нашої прози. Творчості Валерія Шевчука присвячений триптих, що виокремлений у п'ятий розділ, адже саме цей письменник, за словами В. Саєнко, "проклав знакову борозну в українській літературі ХХ століття і межі тисячоліть" (с. 639), тому його творчість стала підґрунтям для т. зв. "житомирської школи" письменників. Дослідниця додає важливі штрихи, які дають змогу вияскравити палімпсесність універсальної творчості письменника та його вплив на сучасні йому та пізніші літературні генерації.

Але особливе місце займає розмова про колег і духовних учителів у літературознавстві (шостий розділ). Найбільше пошановано Наталію Кузякіну. Висвітлено не просто біографічні факти трагічної долі науковця: вона постає перед читачем не лише як учений, праці якого були важливими відкриттями, а й як безкомпромісна людина, яка чесно служила Слову і Науці. Своєю толерантністю й інтелігентністю, ерудицією, духовною наповненістю вона продовжила лінію, що єднає літературознавців – неокласиків і шістдесятників. До 75-річчя кафедри української літератури Одеського національного університету панорамно представлено її роль і значення в гуманітаристиці поліетнічного південного краю. Нині маємо повне право говорити про одеську літературознавчу школу, яку гідно представляють Г. А. В'язовський, І. М. Дузь, Н. Б. Кузякіна, М. О. Левченко, Т. С. Мейзерська, А. В. Незвідський, Є. М. Прісовський, В. В. Фащенко, Н. П. Малютіна, В. Є. Панченко, А. О. Слюсар, Н. М. Шляхова, Є. М. Черноіваненко та ін.,

ті, хто сформували її наукову традицію і передають естафету духу культури наступним поколінням філологів. В. Саєнко докладно схарактеризувала науковий доробок авторитетних колег, виокремила напрями, які розвивалися протягом 75 років інтенсивного творчого життя кафедри.

І нарешті в цьому розділі зібрані рецензії на монографії та опонентські відгуки на окремі дисертації, які засвідчують уважність авторки до нових праць у літературознавстві. В. Саєнко не просто підтримує молодих колег: у своїх статтях вона уважно їх цитує, не оминає жодної праці дебютантів.

Надзвичайно переконливим є джерельно-цитатний апарат книжки: до кожної статті він вичерпно місткий, авторка прагне не випустити з овиду вартісні праці своїх попередників і сучасників. Печать виразної суб'єктивності помітна не лише у виборі тематичних вузлів книжки, а й у стилі; мова наукового зібрання яскрава, жива. Весь, здавалось би, строкатий матеріал об'єднаний спільною ідеєю і дає багато для розуміння постаті самого літературознавця, дослідника і Людини. Шукаючи непроторених шляхів для осмислення письменства, В. Саєнко прагне виявити і проаналізувати основні проблеми кожного твору та його місце і в творчій долі окремого письменника, і в контексті всієї історії літератури. Ця вагома книжка талановитого науковця гідна особливої уваги. А питання, порушені в ній, будуть імпульсом для подальших досліджень.